

- 28.Гуревич М. Б. Состояние сельского хозяйства Украины в 1922/23 году. – Х., 1924.
- 29.Триліс'кий О. Аграрне питання, земельна та сільськогосподарська радянська політика. – Х., 1924.
- 30.Качинский В. Наша сельскохозяйственная кооперация // Український економист. – 1923. – 7 липня.
- 31.Обдула Г. Ф. Сельское хозяйство Харьковской губернии и кооперація // Хозяйство Украины. – 1924. – № 4.
- 32.Соболев М. Н. К вопросу о системе сельскохозяйственного кредита // Хозяйство Украины. – 1924. – № 2.
- 33.Якиманский В. А. Рыночный оборот в крестьянских хозяйствах Украины по бюджетному обследованию 1923 г. – Х., 1924.
- 34.Соловейчик В. Направление и рыночность животноводства по организационно-хозяйственным районам Украины. – Х., 1923.
- 35.Філіпповський А. Правильне господарювання як спосіб підвищити врожайність землі і забезпечити господаря візагалі. -Х., 1923.
- 36.Архипов Г. К. Сахарная промышленность и крестьянское свеклосеяние. – Х., 1923.
- 37.Бухановский Л. М. Структура бурякової площи та її зміни. – К., 1923.
- 38.Щадилов О. Про громадські плодозміни. – Х., 1924.
- 39.Баток І. Сільськогосподарська кооперація на Україні. – Х., 1925.
- 40.Скалига Н. П. Про сільськогосподарський кредит, його завдання та організацію. – Х., 1925.
- 41.Подольский И. М. Задачи учреждений сельскохозяйственного кредита на Украине и первые шаги их деятельности – Х., 1925.
- 42.Височанський П. Коротка історія кооперативного руху на Україні. – Х., 1925.
- 43.Маєвський Й. Сільськогосподарська кооперація, її економічні підстави, теорія та соціальне значення. – Х., 1925.
- 44.Фесенко С. А., Цукерман Л. И. Система сельскохозяйственного кредита на Украине. – Х., 1925.
- 45.Ясонпольский Л. Кредитные учреждения на Украине. – Х., 1925.
- 46.Алмазов Е., Бенедикт Н. К вопросу о производительности труда и нормах выработки в сельском хозяйстве. – Одесса, 1925.
- 47.Маркевич Є.Д. Земельне законодавство та землеустрої. – К., 1925.
- 48.Гуревич М. Б. К вопросу о дифференциации крестьянского хозяйства Украины. – Х., 1925.
- 49.Хрящева А. Группы и классы в крестьянстве. – М., 1926.
- 50.Яковлев Я. А. О путях закрепления союза рабочих и крестьян // На аграрном фронте. – 1925. – №1. – С. 11-14.
- 51.Машура С. До стану перспектив сільського господарства Полтавщини. – Х., 1925.
- 52.Бухановский Л. М. Социально-экономическая характеристика крестьянских хозяйств сеющих свеклу. – К., 1925.
- 53.Сева Ф. А. Крестьянское свеклосеяние и смычка с крестьянством. – К., 1925.
- 54.Беркаш В. Основные вопросы скотоводства и мясного рынка. – Х., 1925.
- 55.КПРС в резолюциях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. – К., 1979. – Т.3.
- 56.Касперович Л. Колективізація сільського господарства на Київщині в 1920-1925 р р. – К., 1926.
- 57.Баток І. Про шляхи масової реконструкції сільського господарства. – Х., 1925.
- 58.Гершунов М. М., Кельман В. Комментарии к земельному кодексу УССР. – Х., 1925.
- 59.Скалига Н. П. Червона земельна громада. – Х., 1926.
- 60.Качинський В. М. Ленін і аграрне питання. – Мелітополь, 1925.
- 61.Вольф М. М. К аграрной политике на Украине. – М., 1925.
- 62.Одинцов О. В. Основы сельскохозяйственной политики на Украине. – Х., 1925.
- 63.Одинцов О. В. Будінництво соціалізму та сільськогосподарська кооперація. – Х., 1925.
- 64.Квантор М. О «друзьях» справа (кооперативное сменовеховство проф. Чаянова) // Большевик. – М., 1925.
- 65.Касперович Л. Колективізація сільського господарства на Київщині в 1920-1925 р р. – К., 1926.
- 66.Онуфрієв О. О. Стан та перспектива розвитку сільськогосподарської колективізації на Україні. – К., 1926.
- 67.Вольф М. М. Сільське господарств України на десяти роках Жовтня. – Х., 1927.
- 68.Одинцов А. Основы сельскохозяйственной политики на Украине. – Х., 1927.
- 69.Гуревич М. Б. Питання сучасного сільського господарства України. – Х., 1927.
- 70.Вологодцев І. Селянське будінництво за даними сільськогосподарського перепису 1927р. // Вісник статистики України. – Харків, 1929. – №1.- С.137-141.
- 71.Гроссман В. Платежи крестьянства // На аграрном фонте. – 1927. – №1. – С.9-14.
- 72.Ястреб С. Некоторые черты организации труда в крестьянском хозяйстве харьковской округи. – Х., 1928.
- 73.Гайстер А. Расложение советской деревни. – М., 1928.
- 74.Левеништаль М. Допитання про диференціацію сільських господарств на Україні // Більшовик України. – 1928. – №28. – С.37-53.
- 75.Пятнадцатый съезд ВКП(б). Декабрь 1927 г. Стенографический отчет. – М., 1961.
- 76.Дискусия о классовых группировках крестьянских хозяйств в Комакадемии // На аграрном фронте. – 1928. – №4; №6.
- 77.Ковган С. П. Партия та індивідуальне сільське господарство. – Х., 1929.
- 78.Ставровський Я. До питання про недостанє використання худоби в дрібних селянських господарствах // Вісник статистики України. – 1929. – №1.
- 79.М'якота Х. Г. Спілка незаможника з середняком мічні. – Х., 1928.
- 80.Качинський В. М. Партия і сільське господарство. – Х., 1928.
- 81.Целариус В. ВКП(б) и кооперація. Х., 1928.
- 82.Владимирський М. В. О колхозній кооперації. // На фронте колективизації. – 1929. – №1.

С. І. Дровозюк

УКРАЇНСЬКЕ СЕЛЯНСТВО І НАЦІОНАЛЬНИЙ ЦЕРКОВНИЙ РУХ 20-х рр. ХХ ст.: ІСТОРІОГРАФІЯ

Побудова нової схеми історії українського народу, яка б відповідала сучасному рівню розвитку світової історичної думки, – одне з фундаментальних завдань новітньої історіографії. У цій схемі належне місце має зайняття духовна сторона повсякденного життя українського народу. У зв'язку з цим перед істориками постають важливі завдання теоретико-методологічного та конкретно-історичного дослідження духовного життя в усій його багатоманітності. Зокрема, особливу увагу привертають духовно-культурні трансформації, які український народ пережив у 20 – 30-х рр. ХХ ст. Важливою складовою духовного життя українського селянства у цей час була його участь у національному церковному русі. Для реконструкції цілісної і достатньо повної картини національно-культурного і духовного життя селянства необхідно з'ясувати його роль у становленні УАПЦ та конкретні форми участі у національному церковному русі. Проблема

“українське селянство і національний церковний рух” актуальна ще й тому, що виводить дослідника на питання національної свідомості українського селянства.

В кінці ХХ століття українська історико-релігійна думка, поряд із конкретно-історичним дослідженням національно-церковного руху, помітно поглибила його історіографічний аналіз. Основні проблеми наукових досліджень релігії та церкви на Україні окреслив канадський історик Б. Бончорків. Він визначив предмет досліджень, інтегруючи концепції, характер джерел і акцентував увагу на необхідності комплексного вивчення релігії й релігійно-церковних структур [1, 51 – 57]. Здобутки та прогалини у дослідженні історії УАПЦ визначив С.І.Білокін [2, 86 – 106]. Стан та перспективи українського релігієзнавства охарактеризував А.Колодний [3, 1 – 8]. Грунтовні історіографічні огляди містяться у дисертації О. М. Ігнатуші [4] та монографії А. Л. Зінченка, присвячений митрополиту В. Липківському [5]. Історіографічні аспекти першого Всеукраїнського православного церковного собору УАПЦ висвітлила І. Преловська [6, 102 – 120]. Згадані дослідження в загальних рисах розкривають зміст історіографічного процесу, однак проблема селянського фактора у національно-церковному русі в них практично не розглядається.

Мета цієї історіографічної розвідки – проаналізувати історіографічну ситуацію, пов’язану з висвітленням участі українського селянства у національному церковному русі й визначити основні напрями дослідження цієї проблеми. Сподіваємося, що пропоноване історіографічне дослідження дасть можливість з’ясувати, як співвідносяться соціальні і національні компоненти у тій моделі українського селянина, що склалася в українській історіографії.

Основи історіографії УАПЦ заклали її епіхи. В. Липківський у статті, що відкрила перший номер журналу “Церква й життя”, писав: “Українська Автокефальна Церква є та церква, яку буде з себе сам український народ, і тому цілком природно, що вона будеться на ґрунті національного українського життя, на ґрунті його рідної мови, рідного побуту, його рідної історії, взагалі – на ґрунті його душі” [7, 4]. Єпископ М. Карабіневич обґрунтував необхідність участі народу у керуванні церквою тим, що Ісус Христос приніс своє навчання “не князям і сильним світу цього, а бідному народові”. Соборноправність у нього – “це те страховисько, яке найбільше лякає слов’янських і “живих” священиків”, які бояться “віддати себе й свою діяльність на суд народа, бояться народного права обирати собі священиків”, а українська церква “не боїться цього” [8, 282 – 283]. К. Кротевич також виділив соборноправність як одну з найголовніших ідеологічних зasad УАПЦ: “Найбільш характерна риса, з якою зв’язаний принцип соборноправности, це виявлення народної творчої праці”, – писав він [9, 17]. Отже, обґрунтовуючи принцип соборноправности, провідники національної церкви прагнули показати її як істинно народну, виділяли народність як найхарактернішу рису УАПЦ. Помітний вплив на формування історичної концепції УАПЦ мала праця В. Липківського “Відродження

церкви в Україні”, що містить цінну інформацію про ставлення селянства до автокефального руху. За його спостереженнями, відродження української церкви спричинило велике релігійне національне піднесення, однак, в той же час, майже у кожному селі стався поділ на ворожі пафії: “слов’янську” та “українську”. Відродження церкви В. Липківський пов’язував із національними почуттями і підкresлив, що в захопленні народу українською церквою відзначається національна риса: народ полюбив свою рідну церкву як національну прикмету. Принципове значення має характеристика В. Липківським соціального складу УАПЦ. Він, зокрема, констатував, що до “української” пафії скрізь пристають у більшості молоді та бідні демократичні селяни, в той час як заможні залишаються “слов’янами”. Це міркування має важливе значення у зв’язку з твердженнями радянської історіографії про те, що носіями “націоналізму” були виключно “куркулі”. Характеризуючи регіональні особливості національно-церковного руху, він наголосив, що на Лівобережжі український церковний рух йшов повільніше, ніж на Київщині, Поділлі та в інших краях. В.Липківський відзначив позитивний вплив національно-церковного руху на духовне життя українського селянства, його пісенну культуру. Окремий розділ його праці присвячений взаєминам УАПЦ і радянської влади. На думку В. Липківського, радянська влада взялася до ліквідації УАПЦ як такої, що дуже захоплює селянство. Він був переконаний, що “комуна” “хоче все селянство обернути в безвірницьку спролетаризовану масу”, “цілком нищить і релігійний і національний дух українського народу, робить духовну руїну” [10, 69 – 72, 216].

Однією з найпомітніших постатей української релігієзнавчої думки був А. Річинський, якого справедливо вважають основоположником етнології релігії [11, 24]. Його праця “Проблеми української релігійної свідомості”, що вийшла у Володимири-Волинському у 1933 р., викликала невдоволення польської влади. З приходом радянських військ вона стала головним пунктом звинувачень і підставою для репресій. У цій праці А. Річинський розкрив історичні й канонічні підстави української церковно-національної революції, особливості української релігійної вдачі. У контексті проблеми “Церква і націоналізм” розглянуто питання народної мови у християнському богослужінні, націоналізації церковного співу і музики [12].

З перших років свого існування УАПЦ опинилася в епіцентрі ідейно-політичного протистояння, що спричинило появу пропагандистської літератури, спрямованої проти національної церкви. Прикметно, що в антицерковній літературі 20-х – 30-х рр. ХХ ст. чітко простежується селянський аспект. Зокрема, деякі питання проблеми “селянство і українська автокефальна православна церква” висвітлено у брошурі І. Сухоплюєва “Українські автокефалісти”. Він вивчав автокефальний рух з позицій класової боротьби, політичне завдання автокефалістів вбачав у тому, щоб “за допомогою релігійного руху захопити українське селянство, а потім перевести релігійний рух на політичний ґрунт”. Прийняття деякими

комнезамами на початку 1920-х рр. рішені про відправу українською мовою автор пояснив тим, що вони ще не звільнилися від релігійних забобонів, були недостатньо свідомими, не розуміли своїх класових інтересів та “корилися всіляким націоналістам”. Селян, що становили найчисленнішу групу серед учасників собору автокефалістів Київщини, І. Сухоплюєв охарактеризував як “кулаків, свідомих визискувачів, а почасти обдурених ними середняків та бідноти” [13, 9 – 31].

Однією з перших спроб у радянському релігієзнавстві дати історичний огляд автокефального руху в Україні була стаття Ю. Самойловича, опублікована у збірнику “Революція й релігія”. Попри те, що ця публікація насычена пропагандистськими штампами, в ній простежується ряд сюжетів, що є перспективними для подальшого дослідження. Маємо на увазі насамперед питання щодо змісту проповідей служителів УАПЦ і їхнього впливу на селянство. За змістом ці проповіді автор охарактеризував як шовіністичні та антимосковські, що мали на меті “підогріти старе недовір’я українського селянина ... до всього російського, зокрема до зруїфікованого пролетаря українського міста”. Ю. Самойлович виділив як зовнішні атрибути проповідницької діяльності УАПЦ (оздоблення церков старовинними українськими рушниками, українізація самих ікон у деяких селах), так і внутрішній зміст (співи на стародавні українські мотиви, співання по церквах українських колядок, читання псалмів у перекладі Шевченка, співання “Молитви за Україну”), чим фактично визнав органічний зв’язок УАПЦ з традиційною культурою, яку репрезентувало українське селянство. Закономірно, що все це трактується автором як служіння “українській контр-революції” [14, 289 – 292].

З початку 1930-х рр. у радянській літературі зникають хоча б якісь ознаки науковості в підходах до вивчення УАПЦ і національний церковний рух розуміється виключно в контексті боротьби проти “українського буржуазного націоналізму”. Класичним зразком радянської публіцистики є брошуря Д. Ігнатюка “Українська автокефальна церква і союз визволення України”, в якій він “викриває” віртуозність діячів автокефалії щодо розпалювання шовінізму в масах. УАПЦ автор вважає інструментом, який використовує СВУ для впливу на селянство. На думку дослідника, автокефалія, буджуючи незадоволення селян, “повинна була своїм апаратом готовувати селянство повстати проти радянської влади” [15, 15 – 16].

Таким чином, в історіографії української автокефальної церкви одразу формувалося два протилежні напрям: національний, представлений провідними церковними діячами того часу, та більшовицький, що мав на меті дискредитацію національного церковного руху. На відповідних ідеологічних засадах відбувалося оцінювання ролі селянства у національному церковному русі.

У 1970-ті роки діяльність УАПЦ вивчалася крізь призму пропагандистської кампанії, спрямованої проти “українського буржуазного націоналізму”. Релігієзнавці та історики продовжували експлуатувати словесні штампи 30-х рр. Прагнучи довести

відірваність національно-церковного руху від народу, радянська історіографія нав’язувала міф про те, що “самостійницькі” та “націоналістичні тенденції” УАПЦ піддавалися гострій критиці з боку віруючих. Ключовою залишалася теза про те, що провідне становище в епархіях і парафіях автокефальної церкви посідало куркульство, яке протягом існування УАПЦ було її опорою та класовою базою. За твердженням радянських авторів, автокефалія була остаточно викрита і затаврована широкими масами населення і самими віруючими [16, 166, 170 – 172].

У той час як у радянській історіографії УАПЦ досліджувалася у контексті боротьби з українським буржуазним націоналізмом, у діаспорній історичній літературі утверджувалася національно-визвольна концепція історії Української автокефальної православної церкви [17]. Зрозуміло, що ці дослідники не мали доступу до архівних джерел, без яких неможливим було розкриття участі українського народу у житті національної церкви.

В умовах “перебудови” другої половини 80-х рр. ХХ ст., коли автокефалія ще вважалася частиною істориків результатом союзу церкви з українським буржуазним націоналізмом, викристалізувався альтернативний погляд на історію УАПЦ. Серед праць кінця 80-х – початку 90-х рр. ХХ ст. варто назвати публікації Ф. Турченка, О. Ігнатуші [18, 166 – 175], А. Зінченка [19, 157 – 163], В. Пащенка [20, 90 – 101], С. Білокуя [21, 102 – 117] та інших авторів, які історію української автокефальної церкви аналізували в контексті національно-культурного відродження.

Потужний імпульс дослідженням історії української національної церкви дало проголошення незалежності України. Першою узагальнюючою працею, присвяченою УАПЦ, була дисертація О. М. Ігнатуші. У контексті досліджуваної нами проблеми привертає увагу розділ, у якому з’ясовуються соціальні основи і фактори розвитку УАПЦ у 1921 – 1930 рр. Аналізуючи динаміку автокефального руху, автор визначив чисельність парафіян автокефальної церкви в Україні в межах 1,2 – 2 млн. На основі співставлення статистичних даних він зробив висновок, що трудове селянство становило більшість не тільки в сільських парафіях УАПЦ, а й переважало в загальній статистиці віруючих цієї церкви. Це дало підстави констатувати, що трудове селянство було головною соціальною силою, яка живила автокефальну церкву [4, 125 – 135].

У 1990-х рр. з’явилася тенденція до регіоналізації досліджень УАПЦ, що дало можливість перейти від опису діяльності церковної еліти та структур УАПЦ до реконструкції повсякденного життя церковних громад. Серед праць такого плану варто назвати дослідження А. Л. Зінченка, присвячене драматичній долі національної Церкви на Поділлі. На основі документів більшовицьких партійних комітетів, ГПУ та інших державних установ він висвітлив процес становлення національної церкви на Поділлі, церковне життя у повітах та округах. Паралельно з питаннями адміністративного ладу УАПЦ та боротьби за зміцнення її організаційної єдності, дослідник показав ставлення подільського селянства до національного церковного руху та його безпосередню участі у

будівництві української церкви. Аналіз повсякденної діяльності парафій дав можливість зробити висновок, що чи не найважливішою суспільною функцією національної церкви було підтримання української автентичності за умов зростаючого асимілятивного тиску з боку влади. Разом із тим дослідник показав суперечливість духовних процесів в українському селі, виділив консервативні настрої жіноцтва у період становлення автокефальної церкви як соціально-психологічний феномен. Авторові вдалося уникнути ідеалізації селянства як носія національної свідомості. “Водночас не можна заперечувати того прикрого факту, – підкреслив А. Зінченко, – що національна свідомість подолян була придущена десятилітнimi спільними зусиллями російського й польського поміщицтва, русифікованим чиновництвом і духівництвом, наслідком чого було суспільно-громадське заціплення селянства, нерозуміння ним власних інтересів” [22, 58–59].

Важливою віхою в історіографії УАПЦ стала наукова конференція “Український церковно-візвольний рух і утворення української автокефальної православної церкви” (1996 р.), яка зафіксувала основні здобутки українських істориків у цій сфері. Селянського аспекту цією чи іншою мірою торкнулися у своїх доповідях О. Ігнатуша, Л. Пилявець, З. Яненко. Ідею взаємозв’язку церкви і української культури обґрутували Л. Пархоменко та Д. Степовик [23].

Історико-джерелознавчий аналіз матеріалів 1-го Всеукраїнського православного церковного собору УАПЦ здійснила І. М. Преловська. Вона дослідила досить цікавий аспект – реакцію народу на відродження національної церкви, яка вилилася у прозові та віршовані твори на євангельську тематику [24, 107].

Один із домінуючих напрямів сучасної історіографії УАПЦ – дослідження життя та діяльності церковної еліти. Найпомітнішим історіографічним фактом у цій царині є монографія А. Зінченка “Визволитися вірою”, присвячена митрополитові В. Липківському. Автор довів, що у світословенні цього видатного церковного реформатора однією з найболячіших була тема народу, його духовного і соціального визволення. А. Зінченко констатував, що рух за відродження національної української православної церкви мав основні живлючі джерела в українському селянстві [5, 402].

Ключове питання обраної для нашого дослідження проблеми – зв’язок національного церковного руху з традиційною народною культурою українського селянства. Йдеться, зокрема, про рідну мову, спів, обряди та звичаї. Ці аспекти, на які цілком слушно звернув увагу Л. Пилявець [25, 32–36], можуть стати предметом поглибленого дослідження. Наприклад, цікаві міркування щодо пісенної творчості народу висловив М. Юрченко. Він вважає, що найважливішим, чого досягла УАПЦ в результаті церковно-співацької реформи, було здобуття свободи в церковно-співацькій творчості. Як наслідок – “село прокинулось”. Підкресливши, що результат такого бурхливого пробудження вражає багатим різновидом церковних співів, автор висловив жаль, що цей процес не описаний [26, 194]. В. Симоненко, досліджуючи діяльність УАПЦ на Ніжинщині, зазначив, що

зростанню популярності УАПЦ сприяло, зокрема, те, що автокефалісти напередодні громадянського Нового року проводили урочисті богослужіння, влаштовували театралізовані вистави з Богородицею, волхвами та провідною зіркою, урочисто вшановували пам’ять великого Кобзаря [27, 175].

Отже, історіографічний огляд дає підстави зробити висновок, що в історичній літературі домінує характеристика УАПЦ як певної структури, вивчається, насамперед, її взаємини з владою, діяльність її провідників. Незважаючи на те, що селянство визнане соціальною базою автокефального руху, його реальна роль у становленні та функціонуванні УАПЦ на конкретно-історичному рівні ще не відтворена.

Для всебічного висвітлення теми “українське селянство і національний церковний рух” необхідно наповнити конкретно-історичним змістом найважливіші принципи функціонування УАПЦ: народоправність (соборноправність) у церковному житті; запровадження української мови, зв’язок із традиційною народною культурою. Для визначення духовних параметрів українського селянства важливо встановити, якою була його реакція на утворення українських парафій та впровадження української мови у церковне життя. Особливо актуальним є питання мотивів участі селянства у національному церковному русі чи неприйняття його значною частиною церковно-візвольного руху. Для з’ясування цих питань необхідно “зануритися” у повсякденне життя селянства, здійснити аналіз національно-церковного руху на мікрорівні. Персоніфікація національного церковного руху у кожному конкретному селі істотно доповнить картину духовного життя українського народу. Ще одна важлива грань проблеми – лідери національно-церковного руху і селянство. Цікаво було б виявити ті елементи у кожному селі, які своїм авторитетом стимулювали прилучення селян до УАПЦ. Йдеться, зокрема, про сільську інтелігенцію.

Історіографічний досвід показує, що поставлені завдання можуть бути успішно виконані у процесі регіональних досліджень, побудованих на матеріалах місцевих архівів. Це дасть можливість максимально розкрити участь селянства у національному церковному русі, з’ясування структуру і рівень його національної свідомості, збалансувати національний, релігійний і соціальний компоненти у новітніх конструкціях духовного життя українського народу.

- 1.Боцюків Б. Вибрані проблеми наукових досліджень релігії та церкви на Україні в ХХ столітті // Вісник руху. – 1990. – №6.
- 2.Білокінь С. І. Дослідження історії української автокефальної православної церкви (1921–1930-ті роки) у незалежній вітчизній та зарубіжній історичній літературі // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей. – К., 1993.
- 3.Колодний А. Українське релігієзнавство: стан і перспективи // Українське релігієзнавство. – 1996. – № 1.
- 4.Ігнатуша О. М. Українська автокефальна православна церква (1917-1930 рр.): Дис. ... канд. іст. наук. – Х., 1993.
- 5.Зінченко А. Л. Визволитися вірою: життя і діяння митрополита Василя Липківського. – К.: Дніпро, 1997.
- 6.Преловська І. Перший Всеукраїнський православний церковний собор української автокефальної православної церкви 14-30 жовтня 1921 р.: короткий огляд

- історіографії проблеми // Історіографічні дослідження в Україні: Збірник наукових праць. – К., 2002. – Вип. 11.
- 7.Липківський В. Церква ѹ життя // Церква ѹ життя. – 1927. – Ч. 1.
- 8.Карабіневич М. Правда про святу українську автокефальну православну церкву // Церква ѹ життя. – 1927. – Ч. 4.
- 9.Кротевич К. До ідеології УАПЦ. // Церква ѹ життя. – 1928. – Ч. 1 (6).
- 10.Липківський В. Відродження церкви в Україні. 1917 – 1930. – Торонто: "Добра книжка", 1959.
- 11.Колодний А., Саган О. Життя і творчість Арсена Річинського – самовідане служіння Богу ѹ Україні // Річинський А. В. Проблеми української релігійної свідомості. – Тернопіль: Укрмедкнига, 2002.
- 12.Річинський А. В. Проблеми української релігійної свідомості. – Тернопіль: Укрмедкнига, 2002.
- 13.Сухоплюєв І. Українські автокефалисти. – Х.: Червоний шлях, 1925.
- 14.Самойлович Ю. Українська церква на послугах у національній контр-революції // Революція ѹ релігія: Збірник комісії для дослідження релігійної ідеології. – Кн. 2. – Х.: ДВУ, 1930.
- 15.Ігнатюк Д. Українська автокефальна церква і союз визволення України. – Х.: ДВУ, 1930.
- 16.Дмитрук К. С. Під штандартами реакції і фашизму. – К.: Наукова думка, 1976.
- 17.Власовський І. Нарис історії української православної церкви. – Т. IV (XX ст.). – Ч. 1. – Друге видання. – Нью Йорк – Київ – С. Беннд Брук, 1990; Лотоцький О. Автокефалія. Т. II. Нарис історії автокефальних церков. Репринтне видання. – К., 1999; Ябеда М. Українська Автокефальна Православна Церква. Документи для історії Української Автокефальної Православної Церкви. – Мюнхен, Інгольштадт, 1956.; Воронин О. Автокефалія Української Православної Церкви. – Кенсінгтон: "Воскресіння", 1990.; Бочорків Б. Знищення української православної церкви в Радянському Союзі у 1926 – 1936 роках // Сучасність. – 1990. – Ч. 11 (355).
- 18.Турченко Ф., Ігнатуша О. Українська автокефальна // Вітчизна. – 1989. – № 12.
- 19.Зінченко А. "Це влада не від бога, а від дракона" // Вітчизна. – 1991. – № 4.
- 20.Пашенко В. О. Трагічне десятиліття УАПЦ // Церква і національне відродження. – К., 1993.
- 21.Білокін С. І. НКВС і українська автокефальна православна церква (з історії судових процесів у 30-х рр.) // Церква і національне відродження. – К., 1993.
- 22.Зінченко А. Л. Благовістя національного духу: Українська церква на Поділлі в першій третині ХХ ст. – К.: Освіта, 1993. – 256 с.
- 23.Український церковно-візвольний рух і утворення української автокефальної православної церкви: Матеріали наук. конф. Київ, 12 жовтня 1996 р. – К.: Логос, 1997.
- 24.Преловська І. М. Історико-джерелознавчий аналіз матеріалів I-го Всеукраїнського православного церковного Собору УАПЦ 14 – 30 жовтня 1921 року: Дис. ... канд. ист. наук. – К., 1998.
- 25.Пилявець Л. Перший Всеукраїнський собор УАПЦ: проблеми розвитку української культури // Українське релігієзнавство. – 1996. – № 2.
- 26.Юрченко М. Становлення української національної церковно-співацької школи 20-х років ХХ століття // Всеукраїнська міжнародна християнська асамблея: Науково-практична конференція. Київ, 17 – 18 лютого 1998 р.: Доповіді, повідомлення. – К., 1998.
- 27.Симоненко В. УАПЦ на Ніжинщині // Сіверянський літопис. – 2000. – № 1.

О. Ф. Нікілев

ВИРОБНИЧА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛА В ІСТОРІОГРАФІЇ: ПРОБЛЕМИ І СТАН ВИВЧЕННЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ВЕРСТВИ

Процес сучасного українського державотворення, окрім змін у економічному і політичному устрої, супроводжується і зрушеннями у громадській свідомості. Об'єктивним наслідком такого стану є актуалізація багатьох проблем, що раніше, зі зрозумілих причин, не були предметом спеціальної уваги науковців. До них належить і проблема соціальних еліт українського суспільства на різних етапах його історії. Стосовно радянського періоду – це виробнича інтелігенція колгоспного села.

Протягом попереднього періоду ця соціальна верства не виділялася з селянського соціуму і спеціально не досліджувалася. Її наявність та зростаючий вплив і значення у виробничих та соціально-культурних процесах на селі констатувалися партійними документами, а услід за ними – і науковцями, як зближення міста з селом, або як підвищення культурно-освітнього рівня колгоспного селянства, або як організаційно-господарське укріплення колективних господарств. При цьому традиційно мав місце механістичний підхід до висвітлення цього процесу. Дослідниками вивчалися лише кількісні параметри у складі керівної та технологічної ланки колгоспного виробництва та обслуговуючих його структур за певний період. Позитивна динаміка росту у їх складі працівників з вищою і середньою спеціальною освітою подавалася як відповідність поставленним завданням. Соціальні ж складові не бралися до уваги і не враховувалися. Тобто працівники з вищою і середньою спеціальною освітою, що здійснювали керівництво сільськогосподарськими підприємствами та їхніми підрозділами, направляли виробничі процеси у необхідному технологічному напрямку, їх розуміли як функцію у механізмі вироблення сільськогосподарського продукту. Через це процеси, пов'язані з формуванням і функціонуванням цієї виробничої верстви не стали предметом уваги дослідників.

Наукове ж осмислення цього процесу є важливим як у теоретичному, так і у практично-прикладному плані. Особливо у контексті сучасної соціально-економічної ситуації на селі, процесів, пов'язаних з атрофією старих і створенням нових форм власності, що супроводжуються відповідними змінами виробничих і соціальних відносин і формуванням нових категорій працівників, які мають їх обслуговувати. Очевидно, вирішення проблем економічного, соціального, демографічного, професійного характеру в першу чергу у перехідні, як наша, епохи, не можливе без урахування тих процесів, що мали місце у попередні періоди. Ігнорування ж історичного досвіду може привести до повторення старих помилок.

З цього погляду важливим є вивчення ситуації у соціально-професійній сфері села середини 1940-х – середини 1960-х рр. Саме у цей час відбувається завершення структурної перебудови виробничої сфери сільського господарства, розпочатої на рубежі